

УДК УДК 027.7-051(477.51)(09)"1840/1875"
DOI 10.31654/2520-6966-2024-24F-110-190-214

Осіпова Г. С.

заступниця директора бібліотеки імені академіка М. О. Лавровського
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя
Galochkas@bigmir.net
orcid.org/0000-0002-1387-0481

Бібліотекарі Ніжинського юридичного ліцею князя Безбородька та їхній внесок у становлення бібліотеки (1840–1875 рр.)

У статті на основі раніше не введених у науковий обіг архівних матеріалів розглянуто діяльність та окремі аспекти життя вчених Ніжинської вищої школи, які обіймали посаду бібліотекаря від часу відкриття Юридичного ліцею князя Безбородька в Ніжині з 1840 року до реорганізації в Історико-філологічний інститут князя Безбородька у 1875 році.

Під час дослідження виявлено, що за весь період існування Юридичного ліцею посада бібліотекаря, як і раніше у Фізико-математичному ліцеї, залишалася поза штатом новоутвореного навчального закладу. Відповідно до статуту ліцею, за призначенням Ради і затвердженням Попечителя Київського Навчального Округу, її обіймали професори ліцею за сумісництвом.

Уперше з'ясовано персональний склад бібліотекарів та визначено їхню роль у розбудові та становленні книгозбірні Ніжинської вищої школи. Бібліотечна робота залишалася досить складною. Не будучи обізнаними з тонкощами бібліотечної справи, вони в міру своїх сил і знань, намагалися впорядкувати бібліотечний фонд, складали списки необхідних видань за заявками викладачів, вели каталоги, видавали літературу, готували записки про неповернуті книги та ін. Незважаючи на недоліки, що траплялися в питаннях зберігання та використання бібліотечних фондів, загалом завдяки діяльності багатьох із них було сформовано значний за обсягом та змістом універсальний бібліотечний фонд, який відображав основні досягнення вітчизняної та світової культури. Водночас структура Юридичного ліцею ускладнилася (була відкрита гімназія із семирічним терміном навчання), що призвело до збільшення книжкового фонду. Якщо на початку існування ліцею книгозбірня складалася з однієї основної бібліотеки, то наприкінці реформування Ліцею до структури книгозбірні входило чотири бібліотеки: основна (або фундаментальна), студентська та дві гімназійні – основна й учнівська. Зокрема, реформувалася й система обслуговування користувачів, що сприяло демократизації абонементного обслуговування,

активізації читання студентської спільноти. Штатна посада бібліотекаря для ліцею в Ніжині ставала вкрай необхідною. Це питання потребувало свого розв'язання вже в Історико-філологічному інституті князя Безбородька.

Ключові слова: Юридичний ліцей князя Безбородька, бібліотекарі Юридичного ліцею князя Безбородька, Ніжинська вища школа, історія бібліотеки, історія бібліотечної справи.

Ніжинська вища школа зазнала неодноразових трансформацій, зумовлених як об'єктивними причинами, так і суб'єктивними факторами. 1832 року Гімназію вищих наук було реорганізовано у Фізико-математичний ліцей, який не виправдав покладених на нього сподівань і, своєю чергою, 1840 року був перетворений у Юридичний ліцей. Створення Ніжинського юридичного ліцею, який являв собою важливу ланку в історії Ніжинської вищої школи, було зумовлено зростанням потреби судових і державних установ Російської імперії в освічених чиновниках. Відтепер головною метою ліцею ставало «поширення ґрунтовних відомостей щодо вітчизняного законодавства» [1, с. 24]. Ніжинський юридичний ліцей відіграв важливу роль у розвитку освіти й підготовці фахівців у галузі юриспруденції, залишаючись єдиним світським навчальним закладом «особливого типу» на теренах Лівобережної України.

Турботу за навчанням, вихованням, проживанням дітей у Ніжинській гімназії, комплектацією вчителями, забезпеченням навчальною літературою та посібниками тощо брав на себе директор. Протягом існування Ніжинської гімназії при Юридичному ліцеї з 1840 по 1875 роки було 5 директорів: Х. А. Екеблад (1840–1855 рр.), М. М. Могилянський (1855–січень 1857 рр.), Є. П. Стеблін-Камінський (грудень 1856–1866 рр.), Є. В. Гудима (1866–1869 рр.), М. К. Чалий (1869–1875 рр.). Кожний із них зайняв своє місце в історії гімназії.

За час свого існування юридичний ліцей здійснив 34 випуски і підготував 838 юристів. Проте тільки половина з них працювала за спеціальністю, решта випускників пішла на військову службу, обрала шлях в науку, літературу, мистецтво, школу, дехто зайнявся політичною діяльністю. Зі стін Ніжинського юридичного ліцею вийшло ціле гроно видатних учених, митців, державних і громадських діячів, які славили свою alma mater далеко за межами регіону, серед них письменники Л. І. Глібов, М. В. Гербель, основоположник нової білоруської літератури Ф. К. Богушевич, оперний співак Ф. І. Стравинський, співробітник журналу «Современник» М. Я. Макаров та інші.

Упродовж становлення нового освітнього закладу трансформувалася й місія бібліотеки, що було пов'язано з потребами навчального закладу, у якому вона функціонувала. Усі зміни й вимоги до навчального процесу, так чи інакше, стосувалися бібліотеки ліцею. На початковому етапі існування бібліотеки Юридичного ліцею (1840–1875 рр.) її устрій повторював структуру книгозбірні Ніжинського фізико-математичного ліцею князя Безбородька. До 1840 р. бібліотека не поділялася на підрозділи, а функціонувала як єдина та фундаментальна, залишалася основною частиною книжкового зібрання Ніжинської вищої школи протягом усіх років існування навчального закладу. Водночас бібліотека, як органічна частина ліцею, починає трансформувати свої функції відповідно до потреб науково-викладацького складу та студентської спільноти [2, с. 162]. У зв'язку з цим головним завданням книгозбірні залишалось забезпечення професійної та самоосвітньої діяльності викладачів та студентів відповідною літературою.

Важливу роль у розвитку бібліотеки та формуванні документального фонду Ніжинського юридичного ліцею князя Безбородька відіграли його бібліотекарі. Варто зазначити, що керівництво бібліотекою, згідно першого статуту, до 1835 року доручалося лише професорам. За відсутності на той час фахівців професори самостійно набували бібліотечного досвіду й необхідних для роботи знань. Ці обов'язки були для них додатковим навантаженням. Бібліотечна праця була складною та вимагала кропіткої роботи. Водночас чимало залежало й від відповідальності самих бібліотекарів, рівня їхньої свідомості, виняткової чесності, сумлінного виконання всіх умов, спрямованих на правильне зберігання фонду. За незначну надбавку до зарплатні на них покладалася велика відповідальність за збереження книг і організацію роботи бібліотеки. Особи з вищою освітою, що приходили до бібліотеки, дуже рідко залишалися в ній надовго, вони сприймали службу в ній як тимчасову й, за першої нагоди, змінювали її на інші заняття, що забезпечували їм більш комфортне існування. Але в будь-якому разі їхній період роботи лишив помітний слід в історії бібліотеки.

Згідно зі Статутом Ніжинського юридичного ліцею 1840 р. (§ 48), «Один із Професорів, за призначенням Ради і з затвердженням Попечителя Київського Навчального Округу, завідує бібліотекою Ліцею» [3, с. 30] з додатковою платнею, яка становила 85 крб. 78 коп. сріблом. Тож посада ліцейського бібліотекаря залишалася поза штатом. Бібліотекарями призначалися викладачі ліцею, які обіймали цю посаду за сумісництвом.

Але так склалися обставини, що з 1838 р., після смерті доктора філософії, професора чистої математики К.-Г. Купфера, який обіймав посаду бібліотекаря, це місце залишалося вільним. Ніхто з чиновників ліцею не мав бажання опікуватися бібліотекою. У журналі Ради ліцею від 13 квітня 1838 року за пропозицією директора, було записано:

«... оскільки розпочате під керівництвом директора приведення ліцейської бібліотеки до систематичного ладу після смерті бібліотекаря Купфера припинилося й оскільки серед чиновників ліцею вельми важко призначити іншого, бо всі дуже завантажені, пан директор узявся сам завершити приведення ліцейської бібліотеки до систематичного ладу, а в помічники собі призначив викладача ліцею Шульговського» [4]. Тож практично в останні роки фізико-математичного ліцею (1838–1840 рр.) бібліотекою опікувався безпосередньо сам директор **Християн Адольфович Екеблад (11.05.1800–17.02.1877)**.

Перший директор Ніжинського юридичного ліцею Християн Адольфович Екеблад народився 11 травня 1800 р. у Фінляндії, мав шведське коріння, належав до євангелічно-лютеранського віросповідання [5].

Отримавши початкову освіту вдома, Х. Екеблад закінчив згодом Петербурзьку медико-хірургічну академію. Надалі він викладав у Харківському університеті, а в жовтні 1829 р. був затверджений на посаді екстраординарного професора кафедри ветеринарних наук. Сучасник засвідчив, що Х. Екеблад викладав фізіологію та судову медицину настільки цікаво, що слухати його лекції приходили студенти з інших факультетів [6]. Х. Екеблад захоплювався філософією Шеллінга та Гегеля, про що свідчать його наукові праці «Краткое обозрение душевных особенностей животных», «Опыт обозрения и биолого-психологическое исследование способностей человеческого духа». 1831 року Х. Екеблад брав участь у боротьбі з епідемією холери, а 1834 року – з голодом. Християн Адольфович був одним з авторів проєкту реорганізації ветеринарної освіти. Безуспішна спроба створення ветеринарного училища була однією з причин його звільнення в жовтні 1834 р. з Харківського університету. Утім, через сім місяців Х. Екеблад очолив Ніжинський фізико-математичний ліцей, а після його реорганізації 1840 року – Ніжинський юридичний ліцей, директором якого залишався до 13 січня 1855 р. Звільнений з посади за власним бажанням, Х. Екеблад переїхав до Петербурга, де й помер 1877 року. Був одружений з Ганною Булгаковою. Мав

доньку 1825 р. та сина 1830 р. народження [8]. Протягом періоду служби Х. А. Екеблад став кавалером ордену Св. Анни 2-го ступеня [9].

Нагадаємо, що на першого директора випала доля організації навчальних закладів – Юридичного ліцею і Ніжинської гімназії. Це був досить складний етап, оскільки після закриття Фізико-математичного ліцею треба було створювати Юридичний ліцей, майже на порожньому місці, забезпечувати кадрами, відкривати кафедри, набирати студентів, шукати і відповідну навчальну літературу тощо. Увага була приділена і Ніжинській гімназії – середньому чоловічому навчальному закладу, що був відкритий 1840 року: здійснено набір, класи забезпечені вчителями, підручниками, вирішено питання з поселенням тощо. Очолювати два навчальні заклади на етапі їх формування було дуже важко. Але, як свідчать сучасники, Х. Екеблад був адміністратором, якому були притаманні принципова чесність, безкорислива й палка любов до Батьківщини. І цього ж він вимагав і від своїх колег. Варто зауважити, що Х. Екеблад був обізнаний у справах бібліотеки, оскільки 1824 року він був помічником бібліотекаря Харківського університету під керівництвом відомого професора й бібліофіла Ігната Даниловича [10].

Христян Адольфович Екеблад, розуміючи важливість бібліотеки для навчального закладу, чимало зробив для її облаштування в цей період. Його заслуга насамперед полягала в упорядкуванні ліцейської бібліотеки, яка після пожежі 1837 р. та смерті бібліотекаря К.-Г. Купфера залишалася частково нерозібраною. Христян Адольфович піклувався про збереження книжкового фонду бібліотеки, вимагав повернення всіх періодичних видань, що були видані викладачам [11].

Важливою частиною організації бібліотечної справи залишалось каталогізація книжкового зібрання. Тож директор у вільний час дбав ще й про складання каталогу [12]. Саме за часів керівництва Х. А. Екеблада починає функціонувати студентська та гімназійна бібліотеки [13]. Праця в книгозбірні потребувала значних зусиль. Поєднувати керівництво ліцеєм та ще й опікуватися бібліотекою стало все важче.

17 лютого 1839 р. Х. Екеблад звернувся до членів Ради ліцею з пропозицією: оскільки «вельми важко завідувати основною ліцейською бібліотекою» та «через безліч справ, пов'язаних із його безпосередніми обов'язками, а також через проблеми з його здоров'ям», призначити особливого чиновника для завідування бібліотекою [14]. Рада ліцею доручила завідування основною ліцейською бібліотекою

викладачеві російської та загальної історії й статистики **Федору Федоровичу Шульговському (19.11.1807–? рр.)** Згодом 13 лютого 1840 р. попечитель Київського навчального округу затвердив його кандидатуру.

Федір Федорович Шульговський народився 19 листопада 1807 р. у м. Ніжині, з дворян Київської губернії. Мати померла, коли хлопчику було всього три дні від народження, залишивши батькові трьох безпорадних немовлят. Родина поміщика Марчевського, оскільки була бездітною, взяла трьох дітей на виховання. Батько хлопчика, залишивши дітей Марчевським, переїздить та вступає у Санкт-Петербурзьку Медико-хірургічну академію. Після закінчення закладу отримав спеціальність медикахірурга та члена Лікарської Управи. Служив у Нижньому Новгороді, а потім у Харькові, де й помер 1811 року. Марчевські намагалися дати найкраще виховання дітям. 1825 року Федір Федорович з відзнакою закінчив курс Чернігівської гімназії та вступив до Харківського університету, який закінчив 1828 року з дипломом дійсного студента. Служив у Департаменті Міністерства Юстиції. 1832 року одружився. Згодом обіймає посаду молодшого вчителя географії та російської мови Кам'янець-Подільської гімназії. 3 липня 1835 по грудень 1837 року служив учителем Вінницької гімназії. 17 листопада 1837 року переведений у Ліцей князя Безбородька викладачем російської та загальної історії й статистики. 26 липня 1840 року під час реорганізації Фізико-математичного ліцею в Юридичний та відкриття Ніжинської гімназії при ліцеї, Ф. Шульговський залишився в новоствореній гімназії старшим учителем історії та статистики. 9 грудня 1844 року за власним бажанням пішов у відставку за чином надвірного радника. 1855 року оселився в м. Ніжині.

Як свідчать архівні документи, ймовірно Ф. Шульговський опікувався бібліотекою тільки рік, тому що 16 грудня 1840 р. на посаду бібліотекаря вже був призначений **Яким Костянтинович Циммерман (2.09.1817–9.10.1887)**, який обіймав цю посаду до 25 лютого 1854 р. [15].

Яким Костянтинович Циммерман походив з Волинської губернії м. Бердичів, з іудеїв, які прийняли православне віросповідання. Початкову освіту отримав вдома [16]. Після закінчення повного курсу наук на юридичному факультеті Київського університету Св. Володимира отримав звання дійсного студента з правом здобути ступінь кандидата. 13 липня 1840 р. Якіма Костянтиновича призначено викладачем енциклопедії законодавства та державних законів Ніжинського юридичного ліцею князя Безбородька. У березні 1846 р. він

захистив магістерську дисертацію і був затверджений професором кафедри, на якій працював до 1859 р. [17], коли його перевели до Одеси директором 2-ї гімназії, котрою керував до 1880 року.

Про особисте життя Я. Циммермана відомо небагато. Він був одружений з Софією Діамент. Мав велику сім'ю – сина Якова (1840 р. н.), який вчився в університеті Св. Володимира, Михайла (1842 р. н.), який навчався в Ніжинській гімназії, Олександра (1846 р. н.), Миколая (1850 р. н.), доньку Ганну (1843 р. н.), Єлизавету (1845 р. н.), Олену (1855 р. н.). У Ніжині Яким Костянтинівич проживав у власному будинку [18].

Протягом періоду служби Я. К. Циммерман кількаразово за відмінну старанну службу одержував грошову нагороду згідно чину [19]. Характеризуючи персону Я.К. Циммермана, Н. Петров свого часу зазначав, що Яким Костянтинівич «за життя, був істинним філософом, сповненим любові до Бога, людини й природи. В усвідомленні тісного зв'язку між правом і обов'язком, як філософ-юрист, він на підставі цього глибоко-морального принципу завжди спрямував свої дії щодо середовища, в якому він жив. Моральна відплата такій людині завжди й скрізь – щира повага й любов» [20, с. 314–315].

На момент приїзду Я.К. Циммермана до ліцею основна (фундаментальна) бібліотека нараховувала 2 070 назв у 6 612 томах [21]. Основну частину книг фундаментальної бібліотеки Юридичного ліцею становила література із богослів'я –129 в 251 томах, філософії – 123 у 304 томах, правознавства – 270 у 600 томах, політики – 144 у 296 томах, історії загальної – 313 у 11570 томах, історії російської – 157 у 322 томах, статистики – 51 у 83 томах, географії – 59 у 191 томах, математики –113 у 172 томах, природничих наук –212 у 403 томах, медицини – 28 у 31 томах, діловодства – 48 у 90 томах, технологій – 16 у 20 томах, вільного мистецтва – 34 у 66 томах, мовознавства –124 у 245 томах, теорії та творів словесності – 390 у 1386 томах, а також періодичних видань та брошур – 896 у 2 528 томах, рукописів –25 у 25 томах, карт та креслень – 59 у 106 томах, естампів – 26 у 216 томах [22].

Щорічно на суму близько 200 карбованців (далі – крб.) сріблом передплачувалися вітчизняні та зарубіжні періодичні видання, якими користувалися як викладачі, так і студенти: «Сенатские ведомости», «Журнал Министерства внутренних дел», «Христианские чтения», «Журнал Министерства народного просвещения», «Современник», «Литературный журнал», «Журнал Министерства государственных имуществ», «Библиотека для чтения», «Москвитянин», «Журнал

мануфактур и торговли», «Московские ведомости», «Воскресное чтение» тощо [23]. 1841 року «для більшого комфорту всіх членів ліцею і Ніжинської гімназії» була відкрита окрема журнальна кімната, куди надходили всі періодичні видання [24]. Крім цього, у розпорядженні бібліотекаря був мінікабінет (нумізматична колекція). Саме бібліотекар відповідав за стан, збереження та опис експонатів. 1850 року в ньому нараховувалося 218 номерів [25].

З історичної записки про стан бібліотеки: «Основна бібліотека ліцею і Ніжинської гімназії представляє чудові зібрання найкращих творів з усіх найважливіших галузей наук і літератури, не перестаючи поповнюватися класичними творами з усіх напрямків, особливо з наук, що викладаються в закладах. Водночас не вистачало посібників, і керівництво ліцею вживало заходів для задоволення цієї потреби» [26]. Тож у перші роки становлення ліцею бібліотека значно поповнилася новою літературою. Більшість творів належало до енциклопедії законодавства, до цивільного та кримінального права та до різних галузей словесних та історичних наук [27, с. 120].

З історичної записки про стан Ліцею князя Безбородька і Ніжинської Гімназії за 1841–42 навчальний рік: «Понад штатну суму, призначену на примноження бібліотеки в обох закладах, усього 642 р. 80 к. сріблом, яку всю витрачено, за розпорядженням вищого начальства асигновано ще до 3000 р. асиг. на купівлю книжок, завдяки цьому Бібліотеки Ліцею та Гімназії цього року значно примножено, особливо важливими за своєю цінністю: «Зібрання Законів Російської Імперії» (перше та друге повне видання), Максимовича «Покажчик Російських Законів» та Графа Рум'янцева «Зібрання Державних грамот та договорів» [28, с. 90.].

Потрібно зазначити, що 22 серпня 1840 р. при Юридичному ліцеї кн. Безбородька було відкрито класичну гімназію із семирічним терміном навчання, яка готувала молодь до вступу в ліцей, а також до інших навчальних закладів [29]. З відкриттям гімназії було започатковано й бібліотеку гімназії, яка формувалася одразу з книг, придбаних у різних місцях [30]. Опікувався нею теж бібліотекар фундаментальної бібліотеки.

Молодий викладач Я. Циммерман не був обізнаний зі специфікою бібліотечної діяльності. Тож опанувати нову справу довелося безпосередньо в процесі роботи. Від самого початку Яким Костянтинович зайнявся з'ясуванням чисельності та впорядкуванням бібліотечного фонду, що вимагало великих зусиль. Майже два роки тривала передача бібліотеки від директора Х. Екеблада новопризначеному

бібліотекарю [31]. Зауважимо, що в книгозбірні Юридичного ліцею вже був налагоджений облік бібліотечного майна. За часів роботи Я. К. Циммермана велися такі матеріальні (інвентарні) книги: основної бібліотеки за № 259, періодичних видань та рідкісних книг, що перебувають у бібліотеці під літерою «А», періодичних видань, що надходять до бібліотеки під літерою «В» і «Д», зошит «для записування прибувших до основної бібліотеки ліцею цього удостоєних і для цього відібраних найкращих творів учнів цього закладу, так само як і найкращих та відібраних намальованих ними ланкарт і картин», під літерою «С», зошит для запису приходу та витрати різного майна, як і шнурових книг та інших речей, що належать бібліотеці гімназії під літерою «Г» [32]. Кожного року ці книги бібліотекар подавав на ревізію до Правління ліцею, яке призначало відповідального «по освидідельствованію» бібліотеки [33], [34], [35], [36].

Формування та облік фонду, обслуговування професорів та викладачів були головними обов'язками бібліотекаря. Потрібно зазначити, що видача книг у бібліотеці проводилася щопонеділка та щочетверга з 10 години ранку до 2 ½ години після опівдня [37, с. 25]. Книговидача щорічно становила приблизно 1 000 томів. Зокрема зі звіту 1850 р.: «Чиновники ліцею мали в користуванні до 1049 томів, учням безпосередньо твори не видавалися, «а видавалися за допомогою чиновників ліцею під їхню розписку і відповідальність, і тому не можна вказати число книг, які видавалися. Стороннім особам твори не відпускалися» [38].

Архівні документи засвідчують, що бібліотекар приділяв значну увагу збереженню книжкового фонду. На підставі його рапортів директором ліцею видавалися накази стосовно викладачів, які неодноразово повертали книги пошкодженими [39]. Бібліотека зазвичай за певну платню користувалася послугами палітурника Рувина Лейбмана [40], [41].

Нагальною проблемою книгозбірні залишався стан каталогу. Під керівництвом директора Х.А. Екеблада бібліотекар Я.К. Циммерман продовжував роботу зі складання систематичного каталогу, яка через брак часу, просувалася дуже повільно. За даними історичних джерел 1841 р.: «каталог цей уже майже закінчений, залишається тільки внести одне відділення – суміш, і переписати та прошнурувати. Досить імовірно, якщо ніщо не завадить, то систематичний каталог буде до наступного серпня закінчено» [42]. Проте планам стосовно закінчення каталогу не судилося здійснитися. В усіх звітах до 1854 р. бібліотекар доповідав, що «з каталогом бібліотеки ніяких змін не

сталось» [43]. Принаймні через повільні темпи складання та через брак часу, роботу над систематичним каталогом так і не було закінчено протягом 14 років праці бібліотекаря Я. Циммермана. Крім того, Яким Костянтинович постійно був зайнятим проведенням лекційних занять, тому не міг приділяти бібліотеці достатньої уваги.

1854 р. професора Якіма Костянтиновича Циммермана було звільнено з посади бібліотекаря, а на його місце призначено **Олександра Феліксовича Янішевського (26.02.1833-16.07.1860)**, який обіймав посаду професора законів казенного управління [44].

Олександр Феліксович Янішевський народився 26 лютого 1833 р. З формулярного списку Олександра Феліксовича дізнаємося, що походив він з дворян римо-католицького віросповідання. Після закінчення повного курсу наук на юридичному факультеті Київського університету Св. Володимира 11 серпня 1853 р. його було направлено виконувачем посади професора Юридичного ліцею кн. Безбородька в Ніжині по кафедрі законів та фінансів. 24 лютого 1854 р. він був затверджений бібліотекарем ліцею [45]. Передача бібліотеки тривала майже рік. Загальна кількість книг бібліотеки на час прийняття О. Ф. Янішевським становила 3 602 назви у 9 536 томах [46, с. 45]. Переоблік бібліотеки виявив деякі помилки в інвентарних книгах і зошитах основної бібліотеки та мінцкабінету. Згідно доповідної записки Правління Ліцею 8 лютого 1855 р дозволило йому «... зробити в присутності Радника Правління Ліцею необхідні доповнення та виправлення помилок у матеріальних книгах та зошитах бібліотек та мінцкабінету» [47].

О. Ф. Янішевський одразу активно взявся за справу та став наводити лад у бібліотеці. На долю новопризначеного бібліотекаря випало введення нових порядків у внутрішній діяльності книгозбірні. Дуже складним залишалося питання щодо розміщення бібліотеки, книжковий фонд якої зростав кожного року. Оскільки під час реорганізації Фізико-математичного ліцею в юридичний бібліотека розташовувалася на першому поверсі будинку, який було споруджено 1820 року для Гімназії вищих наук князя Безбородька, тіснота бібліотечного приміщення відчувалася все гостріше, що унеможливило правильне розміщення книжок та підтримування порядку в книгозбірні. Тож «деякі незручності приміщення бібліотек спонукали керівництво закладів перенести обидві бібліотеки з першого поверху, у якому це приміщення перебувало, на другий поверх, де знайшлося нове приміщення для бібліотек, більш зручне» [48, с. 17–18]. Протягом літа бібліотекар провів величезну роботу, спрямовану на переміщення гімназійної та основної бібліотек.

О.Ф. Янішевський складає правила для облаштування бібліотеки. 29 лютого 1855 р. звертається до Правління з проханням зробити полиці для розміщення повного зібрання законів та періодичних видань у малій кімнаті бібліотеки та чотири шафи «для можливості розташовувати бібліотеку з більшою зручністю» [49].

Але бібліотека Ліцею далеко не повністю задовольняла потреби навчального закладу. Про це йдеться у звітах про відвідування Ніжинського юридичного ліцею інспекторами та попечителями Київського навчального округу. Це ж підтвердив і міністр народної освіти під час свого візиту до Ліцею 1856 року: «При вході в бібліотеку пан міністр запитав бібліотекаря Янішевського: «Чи задоволені Ви бібліотекою?», на що бібліотекар відповів, що бібліотека вельми неповна, навіть відділ наук юридичних. Після цього пан міністр пройшов біля всіх шаф, розглядав твори і сказав: «Так, я бачу, що Ваша бібліотека абсолютно порожня, мотлох». Потім запитував, чи немає чогось рідкісного або примітного, на що бібліотекар відповідав, що нічого немає. Слідом за тим п. міністр розглядав опис книжок бібліотеки і цидулки Алфавітного каталогу, складеного бібліотекарем, і вписав себе в оксамитову книгу для записування імен видатних відвідувачів Ліцею. Виходячи з бібліотеки пан міністр сказав: «Потрібно поповнити Вашу бібліотеку, а всі непотрібні або неповні твори, які в ній є, збути, щоб за моїм розпорядженням бібліотекар склав список книжок, які потрібні для Ліцею і яких немає в бібліотеці»... На поповнення бібліотеки знадобиться до 2 000 р. сріблом, на що п. міністр відповів: «Це добре. Необхідно поповнити Вашу бібліотеку, тому що в ній, крім нових творів, майже нічого немає. Я не думав, щоб у Вас була така порожня бібліотека» [50].

Уже 12 вересня 1856 р. О.Ф. Янішевський склав каталог книг, яких не вистачало в бібліотеці та надіслав до Київського навчального округу [51]. Завдяки керівництву та бібліотекарю ліцею 1857–58 рр. були доволі вдалими в плані поповнення бібліотеки новими надходженнями літератури. Так Міністерство Народної освіти внаслідок клопотання попечителя (за пропозицією від 16 серпня 1857 року за № 7500) дозволило використати на придбання творів потрібну для цього суму з відсотків 5 771 руб. 23 коп. сріблом, що належали Ліцею та містилися в трьох квитках Київської Контори Державного комерційного Банку. Окрім цього, для поповнення бібліотеки було відправлено один екземпляр усіх видань «Товариства історії та старожитностей російських», а також два екземпляри всіх видань Археологічної Комісії, що вийшли до 1857 р., окрім медалей та медальйонів. 7 жовтня 1858 р. попечителем Київського навчального округу на

поповнення необхідних видань для бібліотеки було дозволено ще витратити 1 128 руб. 24 коп. сріблом [52, с. 2]. За період роботи О.Ф. Янішевського до ліцейської книгозбірні надійшли рукописи та листи колишнього вихованця Ніжинської гімназії вищих наук М. Гоголя, які придбав для бібліотеки почесний попечитель Ліцею Г. Кушельов-Безбородько. Вони стали «родзинкою» книгозбірні, але, на жаль, у 30-х рр. ХХ ст. їх було передано до Центральної наукової бібліотеки АН України [53, с. 75]. Окрім цього, у 1860–1861 навчальному році почесний попечитель подарував бібліотеці 100 примірників виданої його коштом книги «Ліцей князя Безбородька» [54].

Нагальною проблемою залишалось ведення каталогу. Із рапорту бібліотекаря відомо, що одразу після прийому бібліотеки він взявся до складання цидулочного каталогу. Майже за рік О. Ф. Янішевський підготував і привів до алфавітного порядку цидулки (бібліо-графічні записи на картках усіх бібліотечних книг з обов'язковою перевіркою наявності самої книги на полиці) для творів, які надійшли в бібліотеку з 1840 р. по 1854 р. Кількість їх була більше 2 000 назв, що становило половину всіх творів. У рапорті Олександр Феліксович зазначає, що «під час огляду бібліотеки та створення алфавітного каталогу виявилось, що деякі твори є неповними. Тому на майбутнє для керівництва під час виписки творів складаються мною списки творів необхідних для поповнення бібліотеки» [55]. Уже 1858 року складання алфавітного каталогу було закінчене і О.Ф. Янішевський розпочав роботу над систематичним цидулочним каталогом [56]. Але, на жаль, справу не вдалося завершити. О.Ф. Янішевський помер 16 липня 1860 р. у віці 27 років. У річному урочистому акті 1861 року повідомлялося: «Ліцей князя Безбородька нещодавно зазнав непоправної втрати в особі професора Янішевського, який обіймав посаду, і який помер, на превеликий жаль, від натуральної віспи 16 липня минулого року в м. Балті. Ліцей князя Безбородька втратив чудового професора і прекрасну людину, його поважали та любили колеги й слухачі» [57, с. 1–15]. Незважаючи на те, що Олександр Феліксович Янішевський перебував на посаді бібліотекаря лише сім років, його ім'я пов'язане з найкращими сторінками в історії бібліотеки Ніжинської вищої школи, завдяки самовідданій праці з комплектування бібліотеки, формування фонду, каталогізації, розміщення книжкового фонду та організації обслуговування.

Після смерті О. Янішевського 1860 року на посаду бібліотекаря за сумісництвом було призначено **Кирила Олексійовича Царевського (23.03.1830–08.03.1894)**, котрий очолював бібліотеку до 1866 р.

Кирило Олексійович Царевський народився 23 березня 1830 р. у м. Великий Устюг Вологодської губ. Після закінчення Ніжинської гімназії вступив казеннокоштным студентом на юридичний факультет Університету Св. Володимира. 1852 року закінчив його зі ступенем кандидата й був направлений до Ліцею князя Безбородька, де виконував обов'язки професора цивільного права та законів державного благоустрою. З 1860 року – бібліотекар ліцею. 1865 року його було обрано бібліотекарем та завідувачем КЦАДА університету Св. Володимира. Кирило Олексійович Царевський помер 1894 р. на 65 році життя в Києві і там *похований*. За свою працю був нагороджений орденами: Св. Володимира III та IV ступенів, Св. Анни II ступеню, Св. Станіслава II ступеню та бронзовою медаллю на Андріївській стрічці в пам'ять війни 1853–1856 рр.

Треба зазначити, що Кирило Олексійович деякий час опікувався студентською бібліотекою, яка вже функціонувала в ліцеї [58].

Загальна кількість книг бібліотеки на час прийняття К.О. Царевським становила 5 772 назви в 14 024 томах [59, с. 17]. Однак, бібліотека Ліцею далеко не повністю задовольняла потреби навчального закладу. Про це йдеться у звіті ліцею за 1861 рік «Бібліотека ліцею не цілком відповідає своєму призначенню, тому що за обмеженої суми (428 крб. 55 к.), що виділяється на поповнення бібліотеки, неможливо купувати найнеобхідніші юридичні твори. За виділенням до 100 крб. на періодичні видання і до 28 крб. на палітурку, залишається для семи кафедр (не рахуючи викладачів мов французької та німецької) до 43 крб. на кожну. Більша частина книг залишається не переплетеною. Приміщення для бібліотеки достатнє, але багато місця в шафах займають книжки, пожертвовані під час заснування Гімназії вищих наук, здебільшого таких, що не мають жодного значення на теперішній час, і через це виникає потреба виготовляти нові шафи. Власних коштів для покращення стану бібліотеки наразі немає, крім суми, що збирається за навчання, яка справедливо повинна бути розділеною між викладачами як платня професорам. За такої дорожнечі, вельми недостатня» [60, с. 132].

Судячи зі справ архіву К. Царевський як бібліотекар продовжував розпочату О. Янішевським роботу зі складання систематичного каталогу [61]. Але справа знову була не завершена, хоча вся підготовча робота й була проведена. 1866 року Кирило Олексійовичу був переведений на посаду бібліотекаря Університету Св. Володимира [62, с. 31].

Після від'їзду К. Царевського посаду бібліотекаря виконував вчитель **Кончевський** [63, с. 37].

7 жовтня 1866 року на посаду бібліотекаря був призначений вчитель **Микола Григорович Александрович**, який до цього часу завідував у Ліцеї «магазином продажних книг». Микола Григорович Александрович – син священника, статський радник, учитель латинської мови в Ніжинській гімназії, православного віросповідання. Після закінчення 1844 року першого курсу наук у Московській духовній академії його призначено вчителем словесності, читання Священного Писання, історичних книг Старого Завіту, латинської мови у другий клас нижчого відділення Волинської духовної семінарії. Підвищений до ступеня магістра та перейменований на професора. Микола Григорович обіймав посаду члена Ревізійного Комітету, призначеного для перевірки економічних звітів з Волинської семінарії. 1850 року викладав єврейську мову учням Волинської семінарії. 1852 року склав історико-статистичний опис Волинської єпархії. Підвищений до ступеня колезького асесора. 1854 року звільнений за власним бажанням зі служби у Волинській духовній семінарії та призначений на службу старшим учителем латинської та грецької мов у Радомську губернську гімназію. 26 серпня 1856 року отримав медаль на Андріївській стрічці на згадку про війну 1853–1856 рр. Неодружений. 20 січня 1860 р. призначений старшим учителем латинської мови до Ніжинської гімназії. Указом Урядового Сенату від 20 червня 1863 року за вислугу років був підвищений у колезькі радники зі старшинством. На підставі пропозиції попечителя Київського навчального округу за № 5762 йому було доручено завідування основними бібліотеками ліцею та Ніжинської гімназії з 7 жовтня 1866 року з платнею 85 руб. 78 коп. [64].

Для прийому бібліотеки була призначена комісія в складі професорів Івана Андрійовича Максимовича, Льва Івановича Ждановича та вчителя Александровича [65, с. 13]. Переоблік бібліотеки був закінчений у червні 1867 р. 1866 року педагогічна Рада запропонувала новопризначеному бібліотекареві вчителю Александровичу скласти каталог учнівської бібліотеки за тематичними списками, а саме: 1) книги загального спрямування для учнів старших класів; 2) книги для читання для учнів молодших класів; 3) історичні книги; 4) географічні книги; 5) релігійні книги; 6) фізико-математичні книги [66].

Важливою частиною організації бібліотечної справи залишалося складання каталогу. Оскільки каталог був закінчений у чорновому варіанті, то на прохання бібліотекаря Александровича був найнятий переписувач книг «набіло» з платнею 10 коп. за аркуш. 31 жовтня 1867 р. губернському секретарю Горбачову за перепис 317 аркушів каталогу було виплачено 31 руб. 70 коп. із бібліотечної суми [67].

У другій половині 60-х років становище ліцею погіршилося: не вистачало грошей, зменшилася кількість професорів, навіть постало питання про доцільність подальшої підготовки юристів у Ніжині. Через брак коштів бібліотека не була спроможною поповнюватися новою літературою. З розпорядження попечителя Київського навчального округу від 17.11.1868 №179: «беручи до уваги, що сума, призначена цією метою, є незначною, прошу на майбутнє, під час виписки зазначених книг, дотримуватися таких правил: насамперед виписувати лише хороші підручники з усіх предметів, виписувати твори серйозні, які можуть бути посібником під час викладання та бути доповненням відомостей учителів з їхніх предметів» [68]. 24 січня 1868 р. надійшло розпорядження міністра народної освіти, «щоб навчальні заклади купували тільки педагогічні періодичні видання та твори, які будуть схвалені та рекомендовані Міністерством народної освіти, як такі, що вже існують, щодо навчальних посібників, схвалення яких буде опубліковане в журналі Міністерства народної освіти» [69].

За даними історичних джерел можна припустити, що Александрович залишався на посаді бібліотекаря до переформування Юридичного ліцею в Історико-філологічний інститут, про що свідчить формулярний список, складений у жовтні 1870 року [70].

Зазначимо, що за час існування Ніжинського юридичного ліцею книгозбірня суттєво поповнилася. Загалом фонд бібліотеки зріс практично вдвічі: з 2 070 назви у 6 612 томах [71] до 6 677 назв, що складала 12 804 томів [72]. Окрім книг та періодичних видань у книгозбірні зберігалися рукописи, креслення, естампи. У користуванні щороку перебувало близько тисячі екземплярів книг і журналів.

1863 року, в зв'язку з нестачею коштів, у ліцеї закрили пансіон. Попечитель планував закрити й ліцей. Однак після судової реформи 1864 р. виникла потреба в підготовлених юристах, і ліцей ще проіснував до 1875 року. У листопаді 1873 р. вийшло розпорядження про поступове закриття курсів ліцею. 20 листопада 1874 р. Державна Рада прийняла рішення реформувати Юридичний ліцей в Історико-філологічний інститут на зразок Санкт-Петербурзького.

Висновки. Отже, узагальнюючи огляд діяльності бібліотекарів Ніжинського юридичного ліцею князя Безбородька, потрібно зазначити, що бібліотека, як необхідний атрибут навчального закладу, зростала й розвивалася разом зі своєю *alma mater*. Бібліотечний фонд, його змістовне наповнення, кількість користувачів дають уявлення про рівень освіти та статус навчального закладу.

Бібліотекарями ліцею переважно були особи, які мали вищу освіту різного профілю (найчастіше юридичну) та володіли іноземними мовами. Персона, які обіймали цю посаду (ми нарахували їх за цей період шість осіб) працювали в бібліотеці не за основним місцем роботи та отримували за свою працю незначну доплату. Крім роботи в бібліотеці в обов'язки бібліотекарів входила робота з нумізматичним кабінетом. Бібліотечна праця була складною та вимагала багато кропіткої роботи. Чимало залежало й від відповідальності самих бібліотекарів, рівня їхньої свідомості, виняткової чесності, сумлінного виконання всіх умов, спрямованих на правильне зберігання фонду. Їм часто не вистачало часу та сил для якісного виконання бібліотечної роботи. Штатна посада бібліотекаря для ліцею в Ніжині ставала вкрай необхідною. Це питання потребувало свого вирішення вже в Історико-філологічному інституті князя Безбородька. Водночас саме завдяки їхній праці бібліотечне зібрання стало тим наріжним каменем, який зробив бібліотеку Ніжинської вищої школи книгозбірнею з унікальним книжковим фондом, що становить цінну джерельну базу для вивчення не лише історії бібліотечної справи, а й вітчизняної книжкової культури та освіти.

Література

1. Устав лиця князя Безбородько. *Сборник постановлений по Министерству народного просвещения*. Санкт-Петербург, 1864. Т. 2. 1825–1855. Отд. II. Стб. 23–34.
2. Осіпова Г. С. Організація бібліотечного обслуговування читачів у контексті історії бібліотеки Ніжинського юридичного ліцею князя Безбородька. *Література та культура Полісся*. Ніжин, 2022. Вип. 106. С. 161–184. Сер. «Філологічні науки», № 20.
3. Устав лиця князя Безбородько. *Сборник постановлений по Министерству народного просвещения*. Санкт-Петербург, 1864. Т. 2. 1825–1855. Отд. II. Стб. 23–34.
4. ВДАЧОН (Відділ Державного архіву Чернігівської області в м. Ніжині). Ф. 1359. Оп. 1. Спр. 388. Арк. 7–7 зв.
5. ВДАЧОН. Ф. 1359. Оп. 1. Спр. 463. Арк. 98 зв.–99.
6. Даневский П. Х. А. Экеблад. Гимназия высших наук и Лицей князя Безбородко. Санкт-Петербург, 1881. С. 210–212.
7. Торубара А. О. Ніжинський юридичний ліцей в освітньому просторі, науковому та соціокультурному житті України (1840–1875 рр.): дисерт. кан. іст. наук. 07.00.01– історія України. Чернігів, 2016. 263 с.
8. ВДАЧОН. Ф. 1359. Оп. 1. Спр. 463. Арк. 2 зв.–3.
9. ВДАЧОН. Ф. 1359. Оп. 1. Спр. 434. Арк. 50.
10. Даневский П. Х. А. Экеблад. Гимназия высших наук ... С. 210.

11. ВДАЧОН. Ф. 1359. Оп. 1. Спр. 333. Арк. 12–13.
12. ЦДІАК України (Центральний державний історичний архів України, м. Київ). Ф. 707. Оп. 8. Спр. 1. Арк. 35.
13. ВДАЧОН. Ф. 1359. Оп. 1. Спр. 1225. Арк. 40.
14. ЦДІАК України. Ф. 707. Оп. 6. Спр. 37. Арк. 1–2.
15. ВДАЧОН. Ф. 1359. Оп. 1. Спр. 496. Арк. 3 зв. –5.
16. ВДАЧОН. Ф. 1359. Оп. 1. Спр. 463. Арк. 100 зв.
17. ВДАЧОН. Ф. 1359. Оп. 1. Спр. 496. Арк. 3 зв.–5.
18. ВДАЧОН. Ф. 1359. Оп. 1. Спр. 548. Арк. 31 зв.–34.
19. ВДАЧОН. Ф. 1359. Оп. 1. Спр. 449. Арк. 3–3 зв.
20. Петров Н. А. К. Циммерман. Гимназия высших наук... С. 313–315.
21. ЦДІАК України. Ф. 707. Оп. 8. Спр. 1. Арк. 33.
22. ВДАЧОН. Ф. 1359. Оп. 1. Спр. 433. Арк. 59 зв.
23. ВДАЧОН. Ф. 1359. Оп. 1. Спр. 1219. Арк. 36–37.
24. ВДАЧОН. Ф. 1359. Оп. 1. Спр. 61. Арк. 15.
25. ВДАЧОН. Ф. 1359. Оп. 1. Спр. 433. Арк. 29.
26. ВДАЧОН. Ф. 1359. Оп. 1. Спр. 373. Арк. 15–16 зв.
27. Речь и историческая записка, написанная для чтения в торжественном собрании Лицея Князя Безбородко и Нежинской Гимназии, бывшем 1845 года Июня в 29-й день. Киев : Университетская Типография, 1845. 122 с.
28. Краткая историческая записка о состоянии и действиях Лицея князя Безбородко и Нежинской Гимназии за 1841–42 учебный год. Речь об истории и историческом искусстве и записка о состоянии Лицея князя Безбородко и Нежинской гимназии, написанное для прочтения на торжественном акте сих заведений, 1842 года. Сентября в 27-й день. Киев, 1843. С. 53–94.
29. ЦДІАК України. Ф. 707. Оп. 8. Спр. 1. Арк. 557 зв.–558 зв.
30. ВДАЧОН. Ф. 1359. Оп. 1. Спр. 505. Арк. 4–4 зв.
31. ЦДІАК України. Ф. 707. Оп. 8. Спр. 1. Арк. 33–35.
32. ВДАЧОН. Ф. 1359. Оп. 1. Спр. 1354. Арк. 2–2 зв.
33. ВДАЧОН. Ф. 1359. Оп. 1. Спр. 70. Арк. 13 зв.–14.
34. ВДАЧОН. Ф. 1359. Оп. 1. Спр. 1295. Арк. 58.
35. ВДАЧОН. Ф. 1359. Оп. 1. Спр. 106. Арк. 47.
36. ВДАЧОН. Ф. 1359. Оп. 1. Спр. 112. Арк. 88.
37. Годичный Торжественный акт в лицее князя Безбородко и Нежинской гимназии, бывшей 4-го Сентября 1859 года. Киев : Университетская Типография, 1859. 25 с.
38. ВДАЧОН. Ф. 1359. Оп. 1. Спр. 433. Арк. 25.
39. ВДАЧОН. Ф. 1359. Оп. 1. Спр. 108. Арк. 2–3.
40. ВДАЧОН. Ф. 1359. Оп. 1. Спр. 88. Арк. 49 зв.
41. ВДАЧОН. Ф. 1359. Оп. 1. Спр. 112. Арк. 46.
42. ЦДІАК України. Ф. 707. Оп. 8. Спр. 1. Арк. 35
43. ВДАЧОН. Ф. 1359. Оп. 1. Спр. 433. Арк. 27.
44. ВДАЧОН. Ф. 1359. Оп. 1. Спр. 466. Арк. 3.
45. ВДАЧОН. Ф. 1359. Оп. 1. Спр. 518. Арк. 20 зв.–21.

46. Извлечение из всеподданейшего отчета Министра народного просвещения за 1854 год. *Журнал Министерства народного просвещения* (далі ЖМНП). 1855. Апрель. Ч. LXXXVI. С. 1–142.
47. ВДАЧОН. Ф. 1359. Оп. 1. Спр. 1352. Арк. 69.
48. Речи, произнесенные в торжественных собраниях Лицея князя Безбородко и Нежинской гимназии в 1854 и 1855 уч. годах и историческая записка за 1854–1855 уч. год. Киев : Университетская Типография, 1856. 32 с.
49. ВДАЧОН. Ф. 1359. Оп. 1. Спр. 1352. Арк. 143–144 зв.
50. ЦДІАК України. Ф. 707. Оп. 87. Спр. 428. Арк. 1–2 зв.
51. ВДАЧОН. Ф. 1359. Оп. 1. Спр. 143. Арк. 1.
52. Годичный Торжественный акт в лицее князя Безбородко и Нежинской гимназии, бывшей 4-го Сентября 1859 года. Киев : Университетская Типография, 1859. 26 с.
53. Морозов О.С. До питання про масове вилучення книжкових пам'яток із бібліотечної колекції Ніжинського державного педагогічного інституту ім. М. В. Гоголя в 1934–1936 рр. *Ніжинська старовина* : зб. регіон. історії та пам'ятокознавства. Ніжин. 2013. Вип. 15 (18). С.73–79.
54. ВДАЧОН. Ф. 1359. Оп. 1. Спр. 604. Арк. 9.
55. ВДАЧОН. Ф. 1359. Оп. 1. Спр. 1352. Арк. 143–144 зв.
56. ВДАЧОН. Ф. 1359. Оп. 1. Спр. 573. Арк. 23 зв.
57. Годичный Торжественный акт в лицее князя Безбородко и Нежинской гимназии, бывшей 4-го Сентября 1861года. Киев : Университетская Типография, 1861. 30 с.
58. ВДАЧОН. Ф. 1359. Оп. 1. Спр. 1228. Арк. 81.
59. Годичный Торжественный акт в лицее князя Безбородко и Нежинской гимназии, бывшей 4-го Сентября 1860 года. Киев : Университетская Типография, 1860. 30 с.
60. Извлечение из отчета по лицее князя Безбородко, за 1861 г. *ЖМНП*. 1862. ноябрь. Ч. CXVI. С. 131–132.
61. ВДАЧОН. Ф. 1359. Оп. 1. Спр. 173. Арк. 6.
62. Годичный Торжественный акт в лицее князя Безбородко и Нежинской гимназии, бывшей 4-го Сентября 1866 года. Киев : Университетская Типография, 1866. 65 с.
63. Там само... С. 37.
64. ВДАЧОН. Ф. 1359. Оп. 1. Спр. 763.
65. Годичный Торжественный акт в лицее князя Безбородко и Нежинской гимназии, бывшей 4-го Сентября 1866 года. Киев : Университетская Типография, 1866. 33с.
66. ВДАЧОН. Ф. 1359. Оп. 1. Спр. 688. Арк. 41–41 зв.
67. ВДАЧОН. Ф. 1359. Оп. 1. Спр. 205. Арк. 26 зв.
68. ВДАЧОН. Ф. 1359. Оп. 1. Спр. 961. Арк. 47–48.
69. ВДАЧОН. Ф. 1359. Оп. 1. Спр. 961. Арк. 51 зв.
70. ВДАЧОН. Ф. 1359. Оп. 1. Спр. 763. Арк. 47–48.
71. ЦДІАК України. Ф. 707. Оп. 8. Спр. 1. Арк. 33.
72. ВДАЧОН. Ф. 1105. Оп. 2. Спр. 2. Арк. 8 зв.–10.

References

1. *Ustav liceya knyazya Bezborodko* (1864) [Charter of the Prince Bezborodko Lyceum] *Sbornik postanovlenij po Ministerstvu narodnogo prosvesheniya – Collection of Resolutions on the Ministry of Public Education*, 2, p. 23–34 [in Russian].
2. Osipova, G. S. (2022). *Organizaciya bibliotechnogo obslugovuvannya chitachiv u konteksti istoriyi biblioteki Nizhinskogo yuridichnogo liceyu knyazya Bezborodka* [Organization of Library Services to Readers in the Context of the History of the Library of the Prince Bezborodko Nizhyn Law Lyceum]. *Literatura ta kultura Polissya – Literature and Culture of Polissya*, 106 (20). p.161–184. Nizhin [in Ukrainian].
3. *Ustav liceya knyazya Bezborodko* (1864) [Charter of the Prince Bezborodko Lyceum] *Sbornik postanovlenij po Ministerstvu narodnogo prosvesheniya – Collection of Resolutions on the Ministry of Public Education*, 2, p. 23–34 [in Russian].
4. VDACHON (*Viddil Derzhavnogo arhivu Chernigivskoyi oblasti v m. Nizhini*) [Department of State Archive of Chernihiv Region in Nizhyn], F. 1359. Op. 1. Spr. 388. Ark. 7–7 zv. [in Russian].
5. VDACHON (*Viddil Derzhavnogo arhivu Chernigivskoyi oblasti v m. Nizhini*) [Department of State Archive of Chernihiv Region in Nizhyn], F. 1359. Op. 1. Spr. 463. Ark. 98 zv.–99. [in Russian].
6. Danevskij, P. (1881) *H.A. Ekeblad* [H. A. Ekeblad]. *Gimnaziya vysshih nauk i Licej knyazya Bezborodko* [Gymnasium of Higher Sciences and Lyceum of Prince Bezborodko] p. 210–212 Sankt-Peterburg [in Russian].
7. Torubara A. O. (2016). *Nizhinskij yuridichnij licej v osvithnomu prostori, naukovomu ta sociokulturnomu zhitti Ukrayini (1840–1875 rr.* [Nizhyn Law Lyceum in the Educational Space, Scientific and Socio-Cultural Life of Ukraine (1840-1875)]: (thesis for the scientific degree of Candidate of Historical Sciences). Chernihiv, [in Ukrainian].
8. VDACHON (*Viddil Derzhavnogo arhivu Chernigivskoyi oblasti v m. Nizhini*) [Department of State Archive of Chernihiv Region in Nizhyn], F. 1359. Op. 1. Spr. 463. Ark. 2 zv.–3. [in Russian].
9. VDACHON (*Viddil Derzhavnogo arhivu Chernigivskoyi oblasti v m. Nizhini*) [Department of State Archive of Chernihiv Region in Nizhyn], F. 1359. Op. 1. Spr. 434. Ark. 50. [in Russian].
10. Danevskij, P. (1881) *H.A. Ekeblad* [H. A. Ekeblad]. *Gimnaziya vysshih nauk i Licej knyazya Bezborodko* [Gymnasium of Higher Sciences and Lyceum of Prince Bezborodko] p. 210–212 Sankt-Peterburg [in Russian].
11. VDACHON (*Viddil Derzhavnogo arhivu Chernigivskoyi oblasti v m. Nizhini*) [Department of State Archive of Chernihiv Region in Nizhyn], F. 1359. Op. 1. Spr. 333. Ark. 12–13.
12. CDIAK *Ukrayini* (*Centralnij derzhavnij istorichnij arhiv Ukrayini, m. Kiyiv*) [Central State Historical Archive of Ukraine, Kyiv]. F. 707. Op. 8. Spr. 1. Ark. 35. [in Russian].

13. VDACHON (*Viddil Derzhavnogo arhivu Chernigivskoyi oblasti v m. Nizhini*) [Department of State Archive of Chernihiv Region in Nizhyn], F. 1359. Op. 1. Spr. 1225. Ark. 40. [in Russian].

14. CDIAK *Ukrayini* (*Centralnij derzhavnij istorichnij arhiv Ukrayini, m. Kiyiv*). [Central State Historical Archive of Ukraine, Kyiv] F. 707. Op. 6. Spr. 37. Ark. 1–2. [in Russian].

15. VDACHON (*Viddil Derzhavnogo arhivu Chernigivskoyi oblasti v m. Nizhini*) [Department of State Archive of Chernihiv Region in Nizhyn], F. 1359. Op. 1. Spr. 496. Ark. 3 zv. –5. [in Russian].

16. VDACHON (*Viddil Derzhavnogo arhivu Chernigivskoyi oblasti v m. Nizhini*) [Department of State Archive of Chernihiv Region in Nizhyn], F. 1359. Op. 1. Spr. 463. Ark. 100 zv. [in Russian].

17. VDACHON (*Viddil Derzhavnogo arhivu Chernigivskoyi oblasti v m. Nizhini*) [Department of State Archive of Chernihiv Region in Nizhyn], F. 1359. Op. 1. Spr. 496. Ark. 3 zv.–5. [in Russian].

18. VDACHON (*Viddil Derzhavnogo arhivu Chernigivskoyi oblasti v m. Nizhini*) [Department of State Archive of Chernihiv Region in Nizhyn], F. 1359. Op. 1. Spr. 548. Ark. 31 zv.–34. [in Russian].

19. VDACHON (*Viddil Derzhavnogo arhivu Chernigivskoyi oblasti v m. Nizhini*) [Department of State Archive of Chernihiv Region in Nizhyn], F. 1359. Op. 1. Spr. 449. Ark. 3–3 zv. [in Russian].

20. Petrov, N. (1881). A.K. *Tsimmerman* [A.K. Zimmerman] *Gimnaziya vysshih nauk i Licej knyazya Bezborodko* [Gymnasium of Higher Sciences and Lyceum of Prince Bezborodko]. p. 313–315. Sankt-Peterburg [in Russian].

21. CDIAK *Ukrayini* (*Centralnij derzhavnij istorichnij arhiv Ukrayini, m. Kiyiv*). [Central State Historical Archive of Ukraine, Kyiv] F. 707. Op. 8. Spr. 1. Ark. 33. [in Russian].

22. VDACHON (*Viddil Derzhavnogo arhivu Chernigivskoyi oblasti v m. Nizhini*) [Department of State Archive of Chernihiv Region in Nizhyn], F. 1359. Op. 1. Spr. 433. Ark. 59 zv. [in Russian].

23. VDACHON (*Viddil Derzhavnogo arhivu Chernigivskoyi oblasti v m. Nizhini*) [Department of State Archive of Chernihiv Region in Nizhyn], F. 1359. Op. 1. Spr. 1219. Ark. 36–37. [in Russian].

24. VDACHON (*Viddil Derzhavnogo arhivu Chernigivskoyi oblasti v m. Nizhini*) [Department of State Archive of Chernihiv Region in Nizhyn], F. 1359. Op. 1. Spr. 61. Ark. 15. [in Russian].

25. VDACHON (*Viddil Derzhavnogo arhivu Chernigivskoyi oblasti v m. Nizhini*) [Department of State Archive of Chernihiv Region in Nizhyn], F. 1359. Op. 1. Spr. 433. Ark. 29. [in Russian].

26. VDACHON (*Viddil Derzhavnogo arhivu Chernigivskoyi oblasti v m. Nizhini*) [Department of State Archive of Chernihiv Region in Nizhyn], F. 1359. Op. 1. Spr. 373. Ark. 15–16 zv. [in Russian].

27. *Rech i istoricheskaya zapiska, napisannaya dlya chteniya v torzhestvennom sobranii Liceya Knyazya Bezborodko i Nezhinskoj Gimnazii, byvshem 1845 goda lyunya v 29-j den. (1845)* [Speech and Historical Note,

Written for Reading in the Solemn Assembly of the Lyceum of Prince Bezborodko and Nizhyn Gymnasium, Which Took Place in 1845 June 29th.] Kyiv: Universitetskaya Tipografiya Publ. [in Russian].

28. *Kratkaya istoricheskaya zapiska o sostoyanii i dejstviyah Liceya knyazya Bezborodko i Nezhinskoj Gimnazii za 1841–42 uchebnyj god. Rech ob istorii i istoricheskom iskusstve i zapiska o sostoyanii Liceya knyazya Bezborodko i Nezhinskoj gimnazii, napisannoe dlya prochteniya na torzhestvennom akte sih zavedenij, 1842 goda Sentyabrya v 27-j den. (1843)* [Brief Historical Note on the State and Actions of the Lyceum of Prince Bezborodko and Nizhyn Gymnasium for the Academic Year 1841-42. Speech on History and Historical Art and a Note on the State of the Lyceum of Prince Bezborodko and Nizhyn Gymnasium, Written for Reading at the Solemn Act of These Institutions, 1842. September 27th]. Kyiv, p. 53–94 [in Russian].

29. *CDIAK Ukrayini (Centralnij derzhavnij istorichnij arhiv Ukrayini, m. Kiyiv)*. [Central State Historical Archive of Ukraine, Kyiv]. F. 707. Op. 8. Spr. 1. Ark. 557 zv.–558 zv. [in Russian].

30. *VDACHON (Viddil Derzhavnogo arhivu Chernigivskoyi oblasti v m. Nizhini)* [Department of State Archive of Chernihiv Region in Nizhyn], F. 1359. Op. 1. Spr. 505. Ark. 4–4 zv. [in Russian].

31. *CDIAK Ukrayini (Centralnij derzhavnij istorichnij arhiv Ukrayini, m. Kiyiv)*. [Central State Historical Archive of Ukraine, Kyiv]. F. 707. Op. 8. Spr. 1. Ark. 33–35. [in Russian].

32. *VDACHON (Viddil Derzhavnogo arhivu Chernigivskoyi oblasti v m. Nizhini)* [Department of State Archive of Chernihiv Region in Nizhyn], F. 1359. Op. 1. Spr. 1354. Ark. 2–2 zv. [in Russian].

33. *VDACHON (Viddil Derzhavnogo arhivu Chernigivskoyi oblasti v m. Nizhini)* [Department of State Archive of Chernihiv Region in Nizhyn], F. 1359. Op. 1. Spr. 70. Ark. 13 zv.–14. [in Russian].

34. *VDACHON (Viddil Derzhavnogo arhivu Chernigivskoyi oblasti v m. Nizhini)* [Department of State Archive of Chernihiv Region in Nizhyn], F. 1359. Op. 1. Spr. 1295. Ark. 58. [in Russian].

35. *VDACHON (Viddil Derzhavnogo arhivu Chernigivskoyi oblasti v m. Nizhini)* [Department of State Archive of Chernihiv Region in Nizhyn], F. 1359. Op. 1. Spr. 106. Ark. 47. [in Russian].

36. *VDACHON (Viddil Derzhavnogo arhivu Chernigivskoyi oblasti v m. Nizhini)* [Department of State Archive of Chernihiv Region in Nizhyn], F. 1359. Op. 1. Spr. 112. Ark. 88. [in Russian].

37. *Godichnyj Torzhestvennyj akt v licee knyazya Bezborodko i Nezhinskoj gimnazii, byvshej 4-go Sentyabrya 1859 goda (1859)* [Annual Solemn Act of the Lyceum of Prince Bezborodko and Nizhyn Gymnasium, Which Was on 4th September 1859]. Kiev : Universitetskaya Tipografiya Publ. [in Russian].

38. *VDACHON (Viddil Derzhavnogo arhivu Chernigivskoyi oblasti v m. Nizhini)* [Department of State Archive of Chernihiv Region in Nizhyn], F. 1359. Op. 1. Spr. 433. Ark. 25. [in Russian].

39. VDACHON (*Viddil Derzhavnogo arhivu Chernigivskoyi oblasti v m. Nizhini*) [Department of State Archive of Chernihiv Region in Nizhyn], F. 1359. Op. 1. Spr. 108. Ark. 2–3. [in Russian].
40. VDACHON (*Viddil Derzhavnogo arhivu Chernigivskoyi oblasti v m. Nizhini*) [Department of State Archive of Chernihiv Region in Nizhyn], F. 1359. Op. 1. Spr. 88. Ark. 49 zv. [in Russian].
41. VDACHON (*Viddil Derzhavnogo arhivu Chernigivskoyi oblasti v m. Nizhini*) [Department of State Archive of Chernihiv Region in Nizhyn], F. 1359. Op. 1. Spr. 112. Ark. 46. [in Russian].
42. CDIAK *Ukrayini* (*Centralnij derzhavnij istorichnij arhiv Ukrayini, m. Kiyiv*). [Central State Historical Archive of Ukraine, Kyiv]. F. 707. Op. 8. Spr. 1. Ark. 35 [in Russian].
43. VDACHON (*Viddil Derzhavnogo arhivu Chernigivskoyi oblasti v m. Nizhini*) [Department of State Archive of Chernihiv Region in Nizhyn], F. 1359. Op. 1. Spr. 433. Ark. 27. [in Russian].
44. VDACHON (*Viddil Derzhavnogo arhivu Chernigivskoyi oblasti v m. Nizhini*) [Department of State Archive of Chernihiv Region in Nizhyn], F. 1359. Op. 1. Spr. 466. Ark. 3. [in Russian].
45. VDACHON (*Viddil Derzhavnogo arhivu Chernigivskoyi oblasti v m. Nizhini*) [Department of State Archive of Chernihiv Region in Nizhyn], F. 1359. Op. 1. Spr. 518. Ark. 20 zv.–21. [in Russian].
46. *Iz vlechenie iz vsepoddanejshego otcheta Ministra narodnogo prosvesheniya za 1854 god (1855)* [Extract from the Report of the Minister of Public Education for 1854]. *Zhurnal Ministerstva narodnogo prosvesheniya – Magazine of Ministry of People's Education*. April. Part LXXXVI. p. 1–142 [in Russian].
47. VDACHON (*Viddil Derzhavnogo arhivu Chernigivskoyi oblasti v m. Nizhini*) [Department of State Archive of Chernihiv Region in Nizhyn], F. 1359. Op. 1. Spr. 1352. Ark. 69. [in Russian].
48. *Rechi, proiznesennye v torzhestvennyh sobraniyah Liceya knyazya Bezborodko i Nezhinskoj gimnazii v 1854 i 1855 uch. godah i istoricheskaya zapiska za 1854–1855 uch. god. (1856)* [Speeches Made at the Ceremonial Meetings of the Lyceum of Prince Bezborodko and Nizhyn Gymnasium in 1854 and 1855 Academic Years and a Historical Note for the Academic Year 1854–1855.] Kyiv: Universitetskaya Tipografiya Publ. [in Russian].
49. VDACHON (*Viddil Derzhavnogo arhivu Chernigivskoyi oblasti v m. Nizhini*) [Department of State Archive of Chernihiv Region in Nizhyn], F. 1359. Op. 1. Spr. 1352. Ark. 143–144 zv. [in Russian].
50. CDIAK *Ukrayini* (*Centralnij derzhavnij istorichnij arhiv Ukrayini, m. Kiyiv*). [Central State Historical Archive of Ukraine, Kyiv]. F. 707. Op. 87. Spr. 428. Ark. 1–2 zv. [in Russian].
51. VDACHON (*Viddil Derzhavnogo arhivu Chernigivskoyi oblasti v m. Nizhini*) [Department of State Archive of Chernihiv Region in Nizhyn], F. 1359. Op. 1. Spr. 143. Ark. 1. [in Russian].

52. *Godichnyj Torzhestvennyj akt v licee knyazyza Bezborodko i Nezhinskoj gimnazii, byvshej 4-go Sentyabrya 1859 goda. (1859)* [Annual Solemn Act of the Lyceum of Prince Bezborodko and Nizhyn Gymnasium, Which Was on 4th September 1859] Kyiv: Universitetskaya Tipografiya Publ. [in Russian].

53. Morozov, O.S. (2013). *Do pitannya pro masove viluchennya knizhkovih pam'yatok iz bibliotechnoyi kolekciji Nizhinskogo derzhavnogo pedagogichnogo institutu im. M. V. Gogolya v 1934–1936 rr.* [On the Issue of the Massive Removal of Books from the Library Collection of the Nizhyn Gogol State Pedagogical Institute in 1934-1936]. *Nizhinska starovina – Nizhyn Antiquities*, 15(18). p. 73–79 [in Ukrainian].

54. VDACHON (*Viddil Derzhavnogo arhivu Chernigivskoyi oblasti v m. Nizhini*) [Department of State Archive of Chernihiv Region in Nizhyn], F. 1359. Op. 1. Spr. 604. Ark. 9. [in Russian].

55. VDACHON (*Viddil Derzhavnogo arhivu Chernigivskoyi oblasti v m. Nizhini*) [Department of State Archive of Chernihiv Region in Nizhyn], F. 1359. Op. 1. Spr. 1352. Ark. 143–144 zv. [in Russian].

56. VDACHON (*Viddil Derzhavnogo arhivu Chernigivskoyi oblasti v m. Nizhini*) [Department of State Archive of Chernihiv Region in Nizhyn], F. 1359. Op. 1. Spr. 573. Ark. 23 zv. [in Russian].

57. *Godichnyj Torzhestvennyj akt v licee knyazyza Bezborodko i Nezhinskoj gimnazii, byvshej 4-go Sentyabrya 1861 goda. (1861)* [Annual Solemn Act of the Lyceum of Prince Bezborodko and Nizhyn Gymnasium, Which Was on 4th September 1861] Kyiv: Universitetskaya Tipografiya Publ. [in Russian].

58. VDACHON (*Viddil Derzhavnogo arhivu Chernigivskoyi oblasti v m. Nizhini*) [Department of State Archive of Chernihiv Region in Nizhyn], F. 1359. Op. 1. Spr. 1228. Ark. 81. [in Russian].

59. *Godichnyj Torzhestvennyj akt v licee knyazyza Bezborodko i Nezhinskoj gimnazii, byvshej 4-go Sentyabrya 1860 goda. (1860)* [Annual Solemn Act of the Lyceum of Prince Bezborodko and Nizhyn Gymnasium, which was on 4th September 1860] Kyiv: Universitetskaya Tipografiya Publ. [in Russian].

60. *Iz vlechenie iz otcheta po liceyu knyazyza Bezborodko, za 1861 g. (1862)* [Extract from the Report on Prince Bezborodko Lyceum for 1861]. *Zhurnal Ministerstva narodnogo prosvesheniya – Magazine of Ministry of People's Education*. November. Part CXVI. p. 131–132. [in Russian].

61. VDACHON (*Viddil Derzhavnogo arhivu Chernigivskoyi oblasti v m. Nizhini*) [Department of State Archive of Chernihiv Region in Nizhyn], F. 1359. Op. 1. Spr. 173. Ark. 6. [in Russian].

62. *Godichnyj Torzhestvennyj akt v licee knyazyza Bezborodko i Nezhinskoj gimnazii, byvshej 4-go Sentyabrya 1866 goda. (1866)* [Annual Solemn Act of the Lyceum of Prince Bezborodko and Nizhyn Gymnasium, Which Took Place on the 4th of September 1866]. (1866). Kyiv: Universitetskaya Tipografiya Publ. [in Russian].

63. *Godichnyj Torzhestvennyj akt v licee knyazyza Bezborodko i Nezhinskoj gimnazii, byvshej 4-go Sentyabrya 1866 goda. (1866)* [Annual Solemn Act of the Lyceum of Prince Bezborodko and Nizhyn Gymnasium, Which Took Place on the 4th of September 1866]. (1866). Kyiv: Universitetskaya Tipografiya Publ. [in Russian].

64. VDACHON (*Viddil Derzhavnogo arhivu Chernigivskoyi oblasti v m. Nizhyni*) [Department of State Archive of Chernihiv Region in Nizhyn], F. 1359. Op. 1. Spr. 763. [in Russian].

65. *Godichnyj Torzhestvennyj akt v licee knyazya Bezborodko i Nezhinskoj gimnazii, byvshej 4-go Sentyabrya 1866 goda.* [Annual Solemn Act of the Lyceum of Prince Bezborodko and Nizhyn Gymnasium, Which Took Place on the 4th of September 1866]. (1866). Kyiv: Universitetskaya Tipografiya Publ. [in Russian].

66. VDACHON (*Viddil Derzhavnogo arhivu Chernigivskoyi oblasti v m. Nizhyni*) [Department of State Archive of Chernihiv Region in Nizhyn], F. 1359. Op. 1. Spr. 688. Ark. 41–41 zv. [in Russian].

67. VDACHON (*Viddil Derzhavnogo arhivu Chernigivskoyi oblasti v m. Nizhyni*) [Department of State Archive of Chernihiv Region in Nizhyn], F. 1359. Op. 1. Spr. 205. Ark. 26 zv. [in Russian].

68. VDACHON (*Viddil Derzhavnogo arhivu Chernigivskoyi oblasti v m. Nizhyni*) [Department of State Archive of Chernihiv Region in Nizhyn], F. 1359. Op. 1. Spr. 961. Ark. 47–48. [in Russian].

69. VDACHON (*Viddil Derzhavnogo arhivu Chernigivskoyi oblasti v m. Nizhyni*) [Department of State Archive of Chernihiv Region in Nizhyn], F. 1359. Op. 1. Spr. 961. Ark. 51 zv. [in Russian].

70. VDACHON (*Viddil Derzhavnogo arhivu Chernigivskoyi oblasti v m. Nizhyni*) [Department of State Archive of Chernihiv Region in Nizhyn], F. 1359. Op. 1. Spr. 763. Ark. 47–48. [in Russian].

71. CDIAK *Ukrayini* (*Centralnij derzhavnij istorichnij arhiv Ukrayini, m. Kiyiv*) [Central State Historical Archive of Ukraine, Kyiv]. F. 707. Op. 8. Spr. 1. Ark. 33. [in Russian].

72. VDACHON (*Viddil Derzhavnogo arhivu Chernigivskoyi oblasti v m. Nizhyni*) [Department of State Archive of Chernihiv Region in Nizhyn], F. 1105. Op. 2. Spr. 2. Ark. 8 zv.–10. [in Russian].

Osipova H. S.

the Deputy Director of Academician Lavrovskiy library
at Nizhyn Mykola Gogol State University
orcid.org/0000-0002-1387-0481
Galochkas@bigmir.net

The Librarians of Count Bezborodko's Nizhyn Law Lyceum and Their Contribution into the Library's Establishment (1840–1875)

The activities and definite aspects of life of the scholars at Nizhyn School of Higher Learning who were taking the positions of librarians from 1840 when the Law Lyceum of Count Bezborodko was opened in Nizhyn till its reorganization into Count Bezborodko's History and Philology Institute in 1875 are analyzed in the article on the basis of earlier introduced archival materials.

It was revealed during the research that the position of a librarian during the functioning of Law Lyceum as well as earlier during the functioning of Physics and Mathematics Lyceum was out of the permanent staff. According to the Charter of the Lyceum, by the appointment of the Council, and the agreement with the Administrator of the Kyiv Educational District, this

position was taken by the Lyceum's professors part-time.

For the first time the personnel of the library at Nizhyn School of Higher Learning, and their role in its establishment and growth are cleared out. The work of the librarians remained quite complicated. Having not enough knowledge and experience in Library Science, they tried to do their best in putting into order the book repository, making the lists of editions due to the teachers' orders, keeping catalogues, editing literature, making the lists of unreturned literature and etc.

Notwithstanding the fact that there were some shortcomings in keeping and using the library funds, in general, thanks to the activities of many of them, a considerable universal library stock reflecting the major achievements of domestic and world culture was established.

At the same time the structure of Law Lyceum got complicated (the Gymnasium with the 7-year-old term of studying was opened) which enhanced the library funds. At the beginning of the functioning of the Lyceum the book repository consisted of one main library, but at the end of its reorganization there were four libraries: the Main (or Fundamental), the Students', and two Gymnasium libraries – the main one and for students.

In particular, the system of providing library service was also reformed which promoted the democracy in subscribers service, and the growth of reading activity by students. The permanent position of a librarian turned down to be necessary at the Lyceum in Nizhyn. The answer to this pressing question needed to be already solved at Count Bezborodko's History and Philology Institute.

Key words: Count Bezborodko's Law Lyceum, the librarians of Count Bezborodko's Law Lyceum, Nizhyn School of Higher Learning, the history of Library Science.